

CERCETĂRI ARHEOLOGICE
LA CETATEA GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI
ÎN ANII 1803—1804
(Contribuții la istoria arheologiei din țara noastră)

Atît cercurile de specialiști din țară și din străinătate, cît și publicul care se interesează de asemenea probleme își îndreaptă privirea asupra săpăturilor de mari proporții pe care le efectuează, de două decenii încoace, Academia Republicii Socialiste România, în scopul elucidării cît mai temeinice a istoriei patriei. Unul din obiectivele de cel mai larg interes este scoaterea la iveală a centrului statului dac de odinioară, prin dezgroparea cetăților și așezărilor din Munții Orăștiei. Această muncă de mari proporții este desfășurată, începînd din anul 1949, sub conducerea acad. prof. C. Daicoviciu¹. Rezultatele acestor cercetări, prelucrate de către C. Daicoviciu, au dus la punerea într-o lumină nouă a unor probleme importante ale istoriei țării noastre, iar prin semnificația lor general istorică au cîștigat aprecierea cercurilor internaționale pentru arheologia noastră reinnoită².

---

¹ Rapoartele preliminare asupra săpăturilor efectuate în munții din sudul Orăștiei se găsesc în: SCIV, I, 1950, p. 137—148; II, 1951, p. 95—126; III, 1952, p. 281—310; IV, 1953, p. 153—194; V, 1954, p. 123—159; VI, 1955, p. 195—238 și în *Materiale*, III, 1957, p. 255—277; V, 1959, p. 379—401; VI, 1959, p. 331—358; VII, 1961, p. 301—320; VIII, 1962, p. 463—476.

² C. Daicoviciu a prelucrat pînă acum rezultatele săpăturilor în următoarele studii: *Die dakischen Burgen im Süd-Westen Siebenbürgens*, în *Serta Kazaroviana*, Sofia, 1950, p. 75—80. — *Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac*, în *Studii și cercetări științifice — Cluj*, 1950, fasc. 2, p. 111—126. — *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951. — *Cetatea dacică de la Pietra Roșie*, în *Cercetări privind istoria veche a R.P.R.*, București, 1954. — *Noi contribuții la problema statului dac*, în SCIV, VI, 1955, p. 47—60. — *Le problème de l'état et de la culture des daces à la lumière de nouvelles recherches*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 121—137. — *In legătură cu „obștea” la geto-daci*, în SCIV, VI, 1955, p. 123—127. — *Sistemi e tecnica di costruzione militare e civile presso i daci nella Transilvania* în *Atti del Settimo Congresso Intern. di Archeologia Classica*, III, Roma, 1961, p. 81—86. — *La civilisation dace et sa place dans la culture de la région balkanique*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques, Sinaia, juillet 1962*, p. 92—98. — *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1960 și 1962 (în colaborare cu H. Daicoviciu).

Însemnătatea cercetărilor acad. C. Daicoviciu pentru dezvoltarea arheologiei de la noi se evidențiază și mai mult în comparație cu preocupările asemănătoare ale perioadei precedente. Întâmplarea a făcut ca cercetarea celui mai de seamă centru dacic, a cetății de la Grădiștea Muncelului, să posede cel mai bogat istoric. S-ar putea spune că istoricul cercetării acestei cetăți are aceeași vechime cu preocupările arheologice din Transilvania, putînd fi considerat ca începînd în secolul al XVI-lea, unele etape oglindind evoluția acestor preocupări, din etapă în etapă, pînă la cercetările arheologice moderne, planificate.

Săpăturilor de la Grădiște din a. 1803—1804 li se cuvine un loc de seamă nu numai în istoria științei din țara noastră, ci chiar în istoria cercetărilor arheologice din întreg imperiul habsburgic de odinioară.

Era cunoscut pînă acum faptul că la Grădiștea Muncelului și înainte vreme se făcuseră săpături³, fără a li se cunoaște însă caracterul, scopul, metodele și întreaga desfășurare. De aceea, atare cercetări erau considerate în general drept simple căutări de comori. Dar de cînd au ieșit la iveală rapoartele și actele oficiale privitoare la săpăturile din 1803 și 1804, întocmite săptămînal, această părere veche trebuie modificată. Publicarea acestui material documentar, atît de timpuriu și de o valoare deosebită pentru istoria arheologiei din țară, va avea loc în cadrul unui alt studiu. Acesta ne-ar da prilejul să arătăm importanța și locul săpăturilor din 1803 și 1804 în dezvoltarea științelor istorice de la noi⁴. Acolo vor putea fi găsite datele privitoare la mersul lucrărilor, la obiectele descoperite, date ce vin în ajutorul cercetărilor actuale. Fragmentul de mai jos al lucrării acesteia arată numai felul în care s-a transformat, în 1803, goana de secole a țaranilor după comori, în săpături sistematice cu caracter științific.

*

După cum s-a amintit, istoricul săpăturilor actuale de la Grădiște poate fi considerat ca începînd din secolul al XVI-lea. Aceasta însă nu numai pentru că multele descoperiri de monete au atras mereu, încă din veacurile evului mediu, iobăgimea săracă, exploatată a satelor învecinate, la căutarea de comori. Săpăturile de la Grădiște au începuturi atît de îndepărtate și pentru motivul că istoriografia umanistă din Transilvania a aflat de existența acestor vestigii încă de pe vremea începuturilor

³ Toate informațiile referitoare la așezările și cetățile dacice din zona Orăștiei au fost adunate și sistematizate de Al. Ferenczi. Cf. C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei. Cercetări de istorie veche*, București, 1951, p. 67—116.

⁴ Această publicație de izvoare va conține rapoartele, actele oficiale și scrisorile particulare scoase la iveală din Arhiva Minieră a Tezaurariatului Transilvaniei, păstrată la Arhivele Statului din Cluj (prescurtată în cele ce urmează: Arh. M. Th.) din Magyar Országos Levéltár (Arhiva Statului Maghiar) de la Budapesta (prescurtată în cele ce urmează: MOL) și din Hofkammer Archiv (Arhiva Camerei Aulice) Viena, precum și desenele și schițele efectuate la timpul său cu ocazia cercetărilor. Pentru topografia zonei vezi harta de la p. 117.

sale. Primul semn îl găsim în lucrarea lui Gaspar Heltai „Chronica az magyaroknac dolgairol“ (cronică despre întâmplările maghiarilor), apărută la Cluj în 1575. Vorbind despre urmele romane, Heltai scrie printre altele: „Nu departe de Orăștie și acolo se afla în munte un oraș frumos, ale cărui fundamente se mai păstrează toate. Incinta acestuia era și ea din piatră cioplită“⁵.

Ruinele romane din mijlocul pădurilor seculare nelocuite nu i-au preocupat însă, în mod statornic, pe istoriografii noștri umaniști, de bună seamă și din cauza lipsei inscripțiilor romane. La începutul secolului al XIX-lea, unul din membrii familiei hunedorene Ponori Thewrewk (Török), binecunoscută în istoria filologiei clasice din Ungaria, Paul Török, a trebuit, de fapt, să redescopere Grădiștea pentru lumea științifică. În intervalul de timp scurs pînă la această redescoperire ruinele au rămas doar un depozit de „comori ascunse“ pentru populație, fiind exploatare neîntrerupt, secole de-a rîndul, prin dejucarea atenției proprietarilor de pămînt și a autorităților comitatense. Au apărut legende în legătură cu ruinele din munți și cu comorile ieșite la iveală, legende care, răspîndindu-se printre cei ce aveau încredere unul față de altul, ademenau mereu noi și noi spirite întreprinzătoare.

Atenția specialiștilor s-a îndreptat din nou, în 1803, asupra ruinelor de la Grădiște, cu prilejul descoperirii unei comori deosebit de însemnate. Căutarea de comori, intensificată în perioada de tranziție din secolul al XVIII-lea în sec. al XIX-lea, a fost animată însă de o știre mai veche cu un deceniu și jumătate⁶. După știrile ce treceau din gură în gură (confirmate de înșiși purtătorii lor cu ocazia anchetei oficiale)⁷, în luna august 1785, țăranul David Albu din Chitid i-a comunicat preotului Dumitru Cerbiceanu că în vara precedentă (a. 1784), la Grădiște „pe vremea coasei“, în zori i-a apărut în vis „un om vrednic, alb, înalt“ și i-a spus să urce la paltinul de lingă eleșteu, de acolo să coboare drept la pîrîu și să-i urmeze cursul pînă în locul numit Cheie, de acolo, s-o apuce spre miazăzi și din ce va găsi acolo să-și ia cît îi place, dar să nu spună nimic altora, căci acelea „nu-s puse acolo spre norocul Neamțului, ci spre cel al Franțuzului și Muscalului“. Albu, urmînd „vedenia cerească“, a urcat la Cheie, unde stîncă abruptă, înaltă, ce o avea în față, a fost cuprinsă de o mare lumină, „de parcă, presărată cu paie, ar fi aprins-o cineva“. La această lumină el a observat o creștătură în stîncă, urmată

⁵ Szabó Károly, *Régi magyar Könyvtár* (Biblioteca maghiară veche), Budapesta, 1879, I, nr. 118, p. 7 (partea a VI-a). — „Nem messzi Szászvároshoz, ott is volt az hegyben egy szép város, melynek fundamentomi mind ugyan vagynak. Ennek is keritési mind faragott kövekből voltak“.

⁶ Despre goana după comori a țăranilor din jurul muntelui și despre împrejurările găsirii unora dintre comori ne informează amănunțit procesele verbale luate cu ocazia anchetei efectuate, în vara anului 1803, de către delegații directoratului fiscal, conținînd mărturiile a mai multe sute de locuitori din împrejurimi. Arhiva Statului Maghiar, Archivum Thesaurariale, Acta generalia (prescurtată în cele ce urmează: MOL. Th. Acta gen.) 6695/1803.

⁷ Istoria atribuită lui Albu provine din depoziția lui Dumitru Cerbiceanu, confirmată și de Ladislau Naláczy. Cf. MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 164—168.

de altele asemănătoare. Pornind pe urmele creștăturilor, el urcă pînă ce o mare piatră îi așinu drumul. Acolo, pe o latură a stîncii, a descoperit „tencuială și semne de muncă omenească“. Atunci — după cum i-a spus Albu preotului — „curățind aceasta de mohorul de lemn, am scos de sus trei cărămizi, pe locul rămas gol de după cărămizi, uitîndu-mă în stîncă, am văzut înăuntru un mare gol, în mijlocul căruia era o masă rotundă, domnească, din aur, într-o parte, rezemat cu coatele de masă, un bărbat tot din aur, în altă parte, în fața lui o figură muierescă toată făcută din aur; în dosul acesteia era o grămadă foarte mare de galbeni, iar în spatele acesteia o grămadă încă și mai mare, dar numai din argint; banii ăștia de argint erau mari ca iaca palma mea“.

Albu a cerut de la Cerbiceanu sfat și ajutor, ca de la preotul său „căci locul ăsta e tare strîns făcut, acolo nu poate pătrunde un om“. Cerbiceanu i-a promis lui Albu că la praznicul „Sîntă-Măriei mari“ (15 august) ce tocmai urma, va ține „pentru izbutirea acestui lucru o slujbă, și serviciu divin“ și va pleca cu el la munte. Atunci Albu și-a mai exprimat dorința că drept recompensă pentru predarea comorilor vistieriei regești, „ar fi bine poate să rugăm pe Majestatea Sa ca satele Chitid, Ocolişul Mic și Boșorod să nu mai slujească la stăpînul pămîntului“. După ce însă Albu a declarat toate acestea, a murit subit încă în aceeași zi, întrucît împotriva interdicției „duhului“ ce i-a apărut în vis, a transmis secretul; astfel el nu a mai putut arăta preotului stîncile ascunzătoare de comori.

Din elementele de narațiune ale istorisirii naive atribuite lui Albu, aparținînd domeniului folcloric, azi e imposibil să scoatem eventuale elemente reale. Cu toate acestea, povestea oglindește în mod interesant imaginea pe care și-a format-o populația locală asupra ruinelor de la Grădiște și indică totodată rolul important pe care l-au avut preoții satelor încă înainte de 1803, în munca de căutare a comorilor din munți, datorită superstițiilor populare în legătură cu comorile ascunse. Mai curînd ori mai tîrziu, la acești preoți se concentrau știrile confidentiale asupra noilor descoperiri, căci ei au asigurat ajutorul divinității pentru cîștigarea comorilor păzite de „duhuri rele“. Așa s-a făcut că preoții și cei proveniți din familii preoțești au devenit, ca unii ce erau în posesia experienței și a istoriilor legendare acumulate în decurs de veacuri și moștenite din generație în generație, conducători spirituali ai căutării de comori printre ruine.

După părerea noastră, Albu sau poate însuși Cerbiceanu se poate să fi găsit ceva la Grădiște, care era folosită de satul lor drept fînaț de munte. Istorisirea prezentată poate să fi rezultat numai din îmbrăcarea faptelor în negura poveștilor și probabil că este o născocire ulterioară a însuși preotului. E de remarcat că „duhul bun“ i-a arătat lui Albu comorile cu ajutorul cărora populația satului său și a celor învecinate s-ar fi putut mîntui de iobăgie, tocmai în anul răscoalei lui Horea. „Duhul“ afirmă că comorile de la Grădiște sînt orînduite spre „norocul“ rușilor considerați ca apărători ai religiei ortodoxe și al francezilor revo-

luționari ce promiteau libertatea, și aceasta încă cu trei ani înaintea izbucnirii revoluției franceze, ceea ce reflectă, de asemenea, năzuințele spre libertate ale poporului.

Pe baza informației primite de la Albu, popa Cerbiceanu și-a luat ca tovarăși de drum pe moșierii Ioan Balika din Chitid și Ladislau Naláczy din Streisîngeorgiu, precum și pe iobagul Ianeș Andrioi din Vilcelele Bune și a urcat împreună cu ei, în 1787, la Grădiște, pentru a căuta comori. Dar căutătorii nu au găsit peștera, deși au căutat comoara, fără îndoială, tot în jurul ruinelor cetății. În acel loc ei au găsit „niște stâlpi rotunzi de piatră (*vulgo Dutz*)“, sau „butoaie de piatră“. După cum spune Ianeș Andrioi, ei au mai văzut acolo „niște vechituri într-o ascunzătoare și multe figuri, un ciine ce părea dulău cu gura deschisă“⁸. Dacă această informație s-ar dovedi autentică, ar însemna că printre ruine se mai găseau, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, și basoreliefuri, care au căzut pradă mai târziu căutării febrile după comori.

Cu toate că încercarea lui Cerbiceanu și a tovarășilor săi, din a. 1787, a rămas fără rezultat, vestea viziunii lui David Albu s-a răspândit în primul rînd prin gura lui Ianeș Andrioi și de atunci ținta principală a căutătorilor de comori din împrejurimi devine peștera plină de aur „pe care o păzește un ciine cu gura deschisă și un neamț cu sabia trasă“⁹. Truda căutătorilor era mereu răsplătită prin descoperiri sporadice, mici și acestea țineau mereu treaz interesul oamenilor, dar comori vrednice de renumele legendar al Grădiștei au ieșit din nou la lumină numai în 1802.

La începutul anului 1803 s-a răspândit vestea că iobagul Arimie Popa din Ocolișul Mic, după nume și neamuri tot de origine preotească, dar care trăia din păstorit pe munte, în cursul toamnei precedente, a găsit în munți, în repetate rînduri, monete vechi de aur¹⁰. Întrucît însă el avea monete de aur Lysimachos încă din vara lui 1802, e de presupus că a dat de acel loc încă de mai de mult, dar a reușit să ascundă lucrurile în fața autorităților, cu excepția împrejurărilor în care a dat de ultima sa descoperire. După mărturia anchetei oficiale, la începutul lui septembrie 1802, băiatul de 15 ani al lui Arimie Popa, Ilisie, împreună cu băiatul de 13 ani al preotului din Vilcelele Bune, Popa Gheorghe, numit tot Gheorghe, a păscut porcii pe muntele Ceata, pe locul numit La Dealul Anineșului. Cînd băiatul mai mare dintre cei doi s-a așezat pe o pantă abruptă, cu fagi, să-și lege opincile, a observat pe frunzele căzute la pămînt o monetă de aur, pe care au scos-o de bună seamă porcii scurmînd pămîntul. Copiii crezură „să nu fie cumva ban rău“ și au fugit repede de acolo ca să nu-i omoare „diavolul“, căci auziseră de la bătrîni că „acolo unde-i ban pierdut, banul e păzit de diavol“¹¹. La stîină, Ilisie a arătat banul tatălui său, acesta însă, ca unul priceput în ale căutării

⁸ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 36, 114, 192.

⁹ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 128.

¹⁰ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 40, 215.

¹¹ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 220—222.

comorilor, s-a lăsat condus la fața locului numai după Sfântul Mihail (29 septembrie), când anume pe munți umblau mai puțini oameni. În apropierea fagului arătat de fiul său, Arimie Popa a început să scormonească pământul cu un par ascuțit și n-a trecut multă vreme că a și găsit 264 bucăți de monete de aur Lysimachos. Înaintea sosirii înghețului și a ninsorii, el s-a mai dus odată la locul descoperirii și a scos din nou cam tot atîția bani. Deoarece se temea că și fiul preotului Popa Gheorghe din Vilcelele Bune îl va conduce pe tatăl său la locul comorilor, n-a mai așteptat nici măcar venirea primăverii și, la sfîrșitul iernii, se mai duse de două ori pe Ceata, găsind cca 100 monete¹². După mărturisirea lui, banii aceștia „nu erau într-un vas, ci în iarbă și în pământ la adîncime de o palmă și nici aici nu erau la un loc, ci erau risipiți printre rădăcini“, „în afară de o sută pe care i-am găsit într-o grămadă“¹³.

Arimie Popa însă nu se putu bucura multă vreme de norocul său. Un dușman de al său îl denunțase încă la sfîrșitul lui februarie lui Paul Török, procurorul domeniului fiscal din Hunedoara. Pentru a distra atenția autorităților și a-și păstra o parte din monete, în ziua de 12 martie, Popa a vărsat 280 galbeni monetăriei din Alba Iulia¹⁴. Sătenii din Ocolișul Mic, întăriți de zvonurile despre comorile lui Arimie Popa, începînd de pe la mijlocul lui aprilie urcau tot mai mulți în Ceata în căutarea aurului. Ei găseau însă de regulă numai 1—2 galbeni, pe care-i și vindeau imediat. Negoțul cu bani a atras și atenția autorităților asupra marelui descoperiri a lui Arimie Popa. În urma diferitelor zvonuri, procurorul Paul Török s-a deplasat în 30 mai, la Ocolișul Mic, dar ancheta oficială a deschis-o numai cu ocazia următoarei deplasări, din 15—17 iunie. A cerut să fie condus la locul de pe Ceata și a interzis continuarea săpăturilor pe munții ce aparțineau fiscului¹⁵. Chestiunea monetelor Lysimachos găsite pe Ceata de locuitorii din Ocolișul Mic a ajuns deci la cunoștința autorităților.

Norocul celor din Ocolișul Mic și neliniștea autorităților l-au determinat și pe preotul din Vilcelele Bune, Gheorghe Popa, să acționeze neîntîrziat. La 16 iunie 1803, împreună cu alți cinci oameni l-a dus călare la Grădiște pe Ianeș Andrioi, îmbolnăvit între timp, pentru ca să le arate peștera plină de comori despre care acesta spunea că-i știe locul¹⁶. Dar

¹² MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 6. De remarcat că după mai multe semne Arimie Popa nu a găsit monetele (sau nu le-a găsit numai) în locul indicat în depoziția sa, și nu în cantitatea mărturisită. Cantitatea reală trebuie să fi fost mult mai mare decît cea recunoscută și Arimie Popa o valorificase de mai mult în Muntenia, prin fratele său, preotul din Ludești, așa cum se practica din timpuri vechi.

¹³ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 173, 223.

¹⁴ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 234—235, 4887/1803, p. 21—22. — Arhivele Statului Cluj, Arh. M. Th. 1159/1803, 1913/1803.

¹⁵ MOL. Th. Acta gen. 4887/1803, p. 22—27.

¹⁶ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 66—69, 72. Faptul că preotul din Vilcelele Bune s-a dus să sape nu pe Ceata, ci la Grădiște, arată de asemenea că locul unde s-au descoperit monedele găsite de copii, în contrast cu depoziția lui Arimie Popa, trebuie să fi fost la Grădiște.

bolnavul nu putea să-i conducă decît pînă la tău, respectiv pînă acolo unde „se găsește piatra scobită în formă de vană și sînt de asemenea și niște pietre în formă de butoi”¹⁷. Negăsind nimic sub „cetatea dărîmată”, din cauza marelui număr de arini, ei urcară mai departe pe poteca ce ducea drept spre munte. Acolo, deasupra unui izvor, ei au găsit, parte în iarbă, parte între rădăcinile unui fag, 400 monete de aur Koson¹⁸. Atunci preotul luă legămînt de la ortacii săi „să nu spună nimic în chestiunea comorii, căci nu ar fi păcat să tînuiești un asemenea lucru”¹⁹. Totuși, în săptămîna următoare, grupa se spori ajungînd la 13 oameni, adăugîndu-se neamurile celor ce fuseseră prima dată, printre ele și doi frați ai preotului: preotul David Popa din Ludești și diacul Toma. Cu această a doua ocazie, după cum spuneau ei, au găsit alte 35 monete în apropierea locului dinainte, pe Godeanul, „pe o muchie între rădăcinile unui fag tăiat, aflat între două pîraie, cam la o adîncime de o palmă în pămînt”²⁰. Participanții și-au împărțit între ei această din urmă descoperire, Gheorghe Popa însă nu le-a dat nimic din cea dintîi. După cum afirmau tovarășii săi „Popa nici nu voia să spună cît este, zicînd că asta-i grija lui, noi sîntem țărani” și că „mai are de lucru cu banii”²¹.

Bieții oameni, amețiți de ușurința succesului, au uitat de păstrarea tradițională a secretului și au început să discute, beți, la cîrciumă că au găsit și ei comori la Grădiște. Oamenii și așa destul de întăritați de descoperirile celor din Ocolușul Mic, la auzul veștii norocului celor din Vîlcelele Bune, ce se răspîndea ca fulgerul, au lăsat orice precauție și „locuitorii din aproape toată regiunea au alergat pe munte să caute aur”²². Din scaunul Orăștiei, din Țara Hațegului și din regiunile mai apropiate ale comitatului Hunedoara au pornit o adevărată migrație către Grădiște²³. Fiecare om sărac spera că fabuloasele comori ce se ascundeau printre ruine îl vor scăpa, odată pentru totdeauna, de mizerie și-l vor face bogat. Grupurile ce se îndreptau către munți cu topoare, sape, lopeți, au atras pe drum și pe oamenii ce prășeau porumbul la marginea satelor²⁴.

¹⁷ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 66.

¹⁸ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 28, 193—194.

¹⁹ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 95.

²⁰ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 193—194.

²¹ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 33, 37.

²² MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 91.

²³ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 93. „...Ezokról el terjedvén az hir... ugy mentek ki Hunyad Vármegye, Szász Város Szék és Hättzeg vidéke...”; „...mikor az Jo Valtseliekről volt az Hir, hogy pénzt kaptanak volna és minden felől rohantak az Emberek oda...” (ibidem, p. 105). („...Răspîndindu-se vestea despre acestea... împrejurimile Comitatului Hunedoarei, ale Scaunului Orăștiei și regiunea Hațegului s-au dus astfel acolo...”; „...cînd era vestea despre cei din Vîlcelele Bune că ar fi găsit bani și oamenii alergau de peste tot într-acolo...”).

²⁴ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 109—110. „...a ki terjedett hirre az egész helységek ki mentenek...”; „...midőn az idén a Török buzát kapáltuk, láttuk az Embereket tsoportonként eregélni az Havaşok felé, kit fejszével, kit kapával; aiktől meg tudván, hogy Kintsért mennek, mi is el mentünk...” („...cum se răspîndi vestea, ieșiră toate comunele...”; „...cum prășeam noi porumbul în anul ăsta, văzurăm oamenii mergînd grupuri, grupuri către munți, pe unii cu topoare, pe alții cu sape; de la care aflînd că se duc după comori, am plecat și noi...”).

Pe unde treceau aceste caravane mereu sporite, munca se oprea și fiecare om sănătos se grăbea către Grădiște pentru a o lua înaintea celorlalți și a găsi comoara. După informația unui martor ocular, la două săptămâni după răspîndirea zvonului „era o mulțime mai mare poate decît șase sate laolaltă și toți căutau banii“ printre ruine²⁵. Iar cei care găsiră cîte un galben — doi fiind foarte numeroși, febra căutării nu slăbea cîtuși de puțin: în locul oamenilor care plecau, veneau mereu alții și masele întăritate au scormonit și dislocat totul în jurul ruinelor. Paralel cu invadarea munților, se întetea și negoțul cu monetele găsite mai de mult. „Armenii, grecii și alții oameni . . . aproape pe gratis“ cumpărau banii găsiți de la oamenii simpli, neorientați²⁶. În fața acestor lucruri a trebuit să se dezmorească și inertia organizare birocratică feudală.

E drept că, răspunzînd la un raport din 12 iunie, Tezaurariatul a dispus, la 28 iunie, ancheta obișnuită în legătură cu descoperirea de la Ocolîșul Mic, fără să-și dea seama că are de-a face cu un caz special decît după raportul din 4 iulie al lui Paul Török²⁷. Curînd după deplasarea făcută, între 15—17 iunie, la Ocolîșul Mic, Török află că, împotriva interdicției sale, în munții aparținînd domeniului, căutarea de comori nu numai că continuă, dar ia proporții cu totul neobișnuite. Pentru a împiedica acest lucru, el se duse, la 29 iunie, cu un comitet de șase membri, la Vilcelele Bune, ținu aici o anchetă și, pînă la 2 iulie, a străbătut regiunile montane amintite de cei anchetați²⁸; ajungînd la ruinele de la Grădiște, și-a dat seama de însemnătatea lor istorică și a scris raportul amintit, care a adus o cotitură hotărîtoare în soarta acestor ruine²⁹. Raportul lui Török a dat primul imbold pentru ca ruinele de la Grădiște să devină, din obiect al jafului făcut cu scopul căutării de comori, obiect al unor cercetări organizate și, față de epoca de atunci, al unor cercetări de valoare științifică.

Török atrăgea atenția Tezaurariatului asupra a două chestiuni importante: 1) Atît țărani din Ocolîșul Mic, cît și cei din Vilcelele Bune au dat de comori excepționale, din care însă n-au vărsat decît o parte la monetărie, cu restul făcînd negoț. 2) Probabil că descoperitorii au găsit comorile nu pe locurile indicate de ei, ci între ruinele acestui oraș pînă acum necunoscut în analele țării, ale cărui rămășițe de proporții impresionante le-a văzut însuși Török în pădurea Grădiștei în timpul anchetei. Originea latină a acestui oraș o indică textul PER SCORILO cu litere latine scrise invers, vizibil pe o bucată de cărămidă, pe care a găsit-o printre

²⁵ MOL. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 108.

²⁶ MOL. Th. Acta. gen. 3819/1803. Cf. Th. Acta gen. 6695/1803, p. 64.

²⁷ MOL. Th. Protocolla sessionalia (prescurtată în cele ce urmează: Prot. sess.), 3276/1803, 28 iun., 3420/1803, 5 iulie. Cf. Prot. sess. 7575/1807, 2 ian.; Th. Acta gen. 2856/1805.

²⁸ MOL. Th. Acta gen. 4887/1803, p. 25—27.

²⁹ Copia făcută de Tezaurariatul Montanistic după această importantă dare de seamă se găsește atît la Cluj (Arh. M. Th. 2381/1803), cît și la Budapesta (MOL. Th. Acta gen. 3673/1803). Vezi textul complet în amintita publicație de izvoare în pregătire.

ruine³⁰. Probabil că cei de la munte aduc monetele dintr-o ascunzătoare a acestui oraș necunoscut, dărîmat. E nevoie deci de dispoziții urgente și energice, deoarece altfel căutătorii ce vin cu sutele pustiesc cu totul ruinele care pînă acum cu siguranță că n-au fost scormonite.

În urma raportului lui Török, Tezaurariatul a luat imediat măsuri. La 7 iulie a dispus ca un destoinic supraveghetor de mină (hutman), pe nume Bernard Aigler, să înceapă săpături cu zece muncitori pentru a afla natura ruinelor. Concomitent cu aceasta, Directoratul Fiscal să pornească o anchetă în rîndurile găsiturilor de comori. Munca lui Aigler să fie îndrumată de inspectorul hutei fiscului din Sibiușel, Iosif Bodoki; acesta să urce la Grădiște din două în două săptămîni și împreună cu Aigler să întocmească un raport asupra rezultatului săpăturilor și să facă desenul obiectelor mai interesante scoase la iveală. Pentru eventualitatea că sătenii ar continua căutarea comorilor, s-a cerut trimiterea unei paze militare din partea Comandamentului general. Török fu delegat comisar din partea Tezaurariatului Cameral și prin aceasta s-a asigurat conducerea unitară a urmării monetelor găsite și a săpăturilor de la Grădiște³¹.

La 18 iulie, însuși Török conduse pe Aigler la ruinele de la Grădiște³². Aigler începu săpăturile în 21 iulie. Munca însă a fost foarte mult îngreunată de ploile abundente din pădurea deasă de fagi, care se usca anevoie. Pînă în 31 iulie, Aigler și tovarășii săi au săpat în locurile indicate de Török și Bodoki, făcînd mai multe gropi mici, însă în afară de fragmente de vase ceramice, de bucăți mai mici de fier și aramă și de zgură, nu au găsit decît o boltă de cărămidă aflată la cinci picioare adîncime. În urma acestor probe Aigler a ajuns la convingerea justă că săpăturile efectuate pe locuri alese la întîmplare, izolate, nu pot da rezultate utile. A propus ca în locul acestora să cerceteze sistematic, prin săparea unor gropi adînci încrucișate, împrejurimile ruinelor de clădiri ce se mai văd³³.

În primele zile ale lui august, Bodoki și-a refăcut obișnuita vizită de control despre al cărui rezultat încunoștință administrația din Hunedoara în raportul său din 6 august³⁴, atrăgînd atenția asupra stîlpilor de granit, de formă cilindrică, ce se văd în afara zidurilor cetății, precum și

³⁰ Arh. M. Th. 2381/1803 „... in certo, laterem repraesentanti frusto reperiuntur inversae latinae litterae, quae molli obiecto impressae accurate exhibent hoc: PER SCO RILLO...”. — Un asemenea vas, cu trei inscripții „Decebalus per Scorilo“, s-a găsit în săpăturile din 1954, Cf. SCIV, VI, 1955, p. 200—201 (MuzIstCluj).

³¹ Arh. M.Th. 2381/1803. — MOL. Th. Acta gen. 3673, 3819, 3900/1803.

³² MOL. Th. Acta gen. 4887/1803, p. 3—4.

³³ Textul raportului lui Aigler îl găsim publicat incomplet pe baza rezumatului lui Kemény József, în lucrarea lui Finály Gábor, *A grădiștei dák várak* (Cetățile dacice de la Grădiște), în *ArchÉrt*, XXXVI, 1916, p. 15. Atît la Cluj (Arh. M. Th. 3518/1803), cit și la Budapesta (Th. Acta gen. 4680/1803) și la Viena (Hofkammer-Archiv, Acta cam. Trans. Fasc. 15, rote Nr. 331, Subd. 2, Zahl 3/IX.1803) se găsesc numai copii ale rapoartelor lui Aigler și Bodoki.

³⁴ Un rezumat scurt al raportului lui Bodoki, din colecția lui Kemény, se găsește în lucrarea citată a lui Finály (p. 14—15). Textul său complet: Arh. M.Th. 3518/1803 și MOL. Th. Acta gen. 4680/1803. Publicația de izvoare ce o pregătim va conține textul complet al rapoartelor lui Aigler și Bodoki.

asupra canalului de scurgere a apei, făcut din piatră cioplită și asupra țevilor de lut ars. Deși accentuează că nu se vede nici urmă de minerit, presupune totuși, desigur pe baza părerii lui Aigler, că sub cetate se afla cândva o topitorie de metal. Bodoki amintește că dacă teaurariatul minier se va decide să întreprindă lucrări de mai mare anvergură, va trebui să se gîndească la cazarea și alimentarea corespunzătoare a muncitorilor și la o simbrie potrivită cu greutatea muncii aici. În prezent, oamenii sînt așa zicînd sub cerul liber, simbria lor nu acoperă nici alimentația și cărbunarii uzinei de fier din Sibîșel pot fi forțați numai cu amenințări și cu bătaie să-și împrumute caii pentru transportarea alimentelor la Grădiște. Dacă aceste lucruri nu se remediază, muncitorii vor fugi de la săpături.

Concomitent cu raportul lui Bodoki și Aigler înaintează o dare de seamă amănunțită asupra unor grupuri de ruine și despre ceea ce este de făcut pe mai departe³⁵. Cam la 300 stînjeni de cetate, pe panta sudică a muntelui, pe un mic platou, el a găsit șapte sau opt adîncituri în formă de crater, săpate în pămînt, în care se găsesc blocuri de piatră cioplite și stilpi de granit cilindrici. Potrivit pregătirii sale unilaterale de miner, Aigler consideră aceste adîncituri drept cuptoare de topit și apeductele le pune de asemenea în legătură cu metalurgia. În interiorul cetății presupune de asemenea existența cuptoarelor. Sub cetate, cam la 20 stînjeni în direcția sud, el putu deosebi ruinele unei alte clădiri pe care o califică drept „depozit metalurgic“. Cele două blocuri mari, perforate la mijloc asemănătoare marilor pietre de moară, le consideră de asemenea obiecte necesare metalurgiei. La marginea micului platou de mai sus el mai presupune și o a treia clădire. Pietrele acesteia, vizibile pe panta abruptă sînt de aceeași execuție cu cele ce se găsesc în zidul cetății. În sfîrșit, Aigler amintește și el marea vană de piatră, făcută din granit, șlefuită cu grijă, dar spartă. Presupune că, deși azi nu mai există asemenea urme pe teren, în interiorul cetății, puteau să fi fost odinioară chiar mai multe clădiri. După Aigler deci, comorile ar trebui căutate în interiorul cetății întrucît aici se putea să fi existat și o monetărie. În locurile unde pretind țărani că au găsit monetele, nu există nici urmă de obiecte vechi, în afară de niște fragmente risipite de vase ceramice, pe care însă le-au împrăștiat de bună seamă căutătorii de comori spre a deruta oficialitățile. Ar fi nevoie deci de săpături intense și anume prin metoda propusă de el, prin săparea de gropi încrucișate. Avînd însă în vedere cheltuielile și timpul cerut de acest procedeu, singurul sigur, Aigler cere dispoziții asupra felului în care să continue lucrul.

Pînă la sosirea dispozițiilor, Aigler a început, cu oamenii tot mai nemulțumiți, care amenințau cu fuga, dezgroparea ruinii clădirii, lungi de vreo 12 stînjeni și late de cca opt stînjeni, de pe panta sudică de sub cetate. Între 1—5 august între aceste ruine, oamenii au pătruns în 18 locuri apropiate între ele, pînă la nivelul inițial al terenului³⁶. În afara

³⁵ Arh. M. Th. 3518/1803 și MOL. Th. Acta gen. 4680/1803.

³⁶ Arh. M.Th. 3523/1803.

mulțimii vaselor de lut și a țevilor, au găsit câteva bucăți de sticlă albastră, bucăți de cărbune, un padiment făcut dintr-un strat gros de zgură și, risipite în cele mai diferite locuri, table de piatră din gresie puternică, șlefuite cu grijă. Între 6—16 august, s-a lucrat în interiorul zidurilor cetății. Începînd de la latura răsăriteană, au deschis o groapă, de cca 30 stînjeni mergînd înspre miazăzi, și încrucișînd-o, în direcția vest, cu două gropi paralele, lungi de șase stînjeni. Nu au ieșit însă la iveală, în afară de bucăți de zgură și de cărbune, decît niște cuie mari de fier, foarte ruginite. Una din bucățile de zgură deosebit de grea, rotundă, s-a dovedit a fi metal curat, părăind să confirme presupunerea lui Aigler că are de-a face cu o așezare minieră metalurgică dispărută.

La mijlocul lui august însă lui Aigler nu i-au mai rămas decît trei lucrători; ceilalți au fugit pe rînd din cauza condițiilor mizerabile. Aigler se gîndea chiar să înceteze lucrările, cînd intervenția personală a tezaurarului Iosif Bethlen a dat un nou avînt săpăturilor care stagnau. Bethlen, mare amator de istorie și numismatică, întorcîndu-se de la Viena a aflat, în 14 august, la Hunedoara despre descoperirile de comori și de săpăturile de la Grădiște. Studiînd rapoartele lui Bodoki și Aigler, el și-a dat seama de însemnătatea lucrărilor și a hotărît continuarea lor. În dispozițiunile urgente ce le-a dat, stabilea în mod categoric că sarcina săpăturilor de la Grădiște nu este căutarea comorilor, ci clarificarea naturii ruinelor³⁷. Cînd vor exista date sigure, se va putea decide dacă merită sau nu să se cheltuiască bani pentru continuarea săpăturilor. Tezaurarul a dispus mărirea simbriei lucrătorilor și a cerut să i se trimită la Sibiu câteva bucăți din pietrele frumos cioplite, fragmentele de vase și celelalte obiecte amintite în raportul lui Bodoki, spre a le trimite mai departe, la Viena.

După cît se pare, convorbirile avute de tezaurar la Hunedoara au dus la o nouă inspecție a lui Paul Török la Grădiște. Între 18—20 august, Török inspectă săpăturile, se deplasă la locurile din jur, unde se vedeau urme de ruine sau de alte obiecte vechi și întocmi o lungă dare de seamă către Tezaurariat despre tot ce a văzut. Darea de seamă, cu data de 26 august, este pînă acum cel mai important izvor de care dispunem pentru aprecierea cunoștințelor pe care putea să le aibă erudiția transilvăneană despre sistemul de cetăți dacice din zona Orăștiei³⁸. De altfel, în această dare de seamă se manifestă limpede agera intuiție istorică a lui Paul Török, capacitatea sa de a judeca bine lucrurile. Textul dării de seamă

³⁷ „... diese Nachforschungen nicht so sehr als eine Schatzgraberei zu betrachten sind, sondern vielmehr in der Absicht gemacht werden, um sich näher von der Beschaffenheit dieses Ortes zu überzeugen; aus diesen Überzeugungen Folgerungen zu ziehen und sohin erst zu bestimmen, ob es wohl mühelässig seye, auf weitere Grabungen grössere Kosten auszulegen...” MOL. Th. Presid. 703 GG/14 aug. 1803. Copia se găsește și la Cluj: Arh. M.Th. 3518/1803.

³⁸ MOL. Th. Acta gen. 4887/1803. Publicația de izvoare în pregătire va conține textul complet al acestui raport. De aceea nu vom da în prezentarea de mai jos paginile manuscriselor.

are asupra cititorului efectul nu al unui simplu raport oficial, ci al unui raport de cercetări avînd un obiectiv științific.

În raportul său, Török atrage atenția în primul rînd asupra faptului că ruinele de la Grădiște nu sînt singurele de acest fel din regiune. Cu toate că zona muntoasă începe să fie populată numai acum, în munții împăduriți dintre Hunedoara, Deva, Sarmizegetusa și Orăștie se găsesc pretutindeni rămășițe de cărămizi și țigle, obiecte de fier etc., deci resturi ale unor așezări mai timpurii. După acestea, pornind de la Grădiște, Török își conduce cititorii prin locurile văzute de el.

Dintre constatările lui referitoare la Grădiște, putem aminti că, după părerea lui, cetatea a fost construită pe un loc mai jos deoarece locul era apărat de vînturi de către coroana munților mai înalți din jur, fiind așadar cel mai potrivit din toată această zonă muntoasă pentru întemeierea de așezări omenești. Török a observat și terasele artificiale dintre ruine, pe care el le compară de-a dreptul cu niște grădini suspendate. Pe terasele din afara cetății, i se părea că descoperă urmele orașului de odinioară și ale grădinilor ce-l înconjurau. Török a remarcat și el pietrele de formă cilindrică pe care le considera stîlpi ai porții cetății, precum și marea vană de piatră pe care au spart-o în bucăți căutătorii de comori. Raportul accentuează că toate acestea au fost cioplite din pietre aduse din alte părți. Amintește, în sfîrșit, drumul pietruit ce duce spre cetate, rămășițele apeductului și dimensiunile cărămizilor păstrate întregi.

După descrierea Grădiștei, Török trece la prezentarea ruinelor cetății mai mici pe care a văzut-o la Fetele Albe. El nu a mai reușit să stabilească forma inițială a cetății, nici drumul care ducea înspre ea. A stabilit, în schimb, că piscul muntelui era încins de trei terase late de vreo zece stînjeni. Pe cea de deasupra Török a găsit rămășițe de zid, iar pe celelalte două, pietre rostogolite.

De aici Török s-a dus în valea Anineșului, aflată la apus, unde, într-o livadă largă așezată între păduri, străbătută de un pîriu, a găsit în pămînt rămășițe de țigle și cărămizi. El a cerut să fie condus pe vîrfurile Culmea Anineșului, aflat pe muntele Ceata din apropiere, pe a cărei latură apuseană abruptă se spunea că a găsit Arimie Popa monetele de aur Lysimachos. Luînd-o apoi către apus, a urcat pe vîrfurile numite Mutea, Vîrtopi, La Cununi, pe care a văzut risipite, în mai multe locuri, pietre cioplite și fragmente de cărămidă. Paul Török vede o dovadă a așezării orășenești ce înflorea odinioară pe Grădiște, și faptul că pîriul ce vine din muntele Muncel se numește Apa Orașului după unirea Văii Albe cu Riul Alb, precum și faptul că pe malul acestuia se mai pot recunoaște, în mai multe locuri, urmele vechiului drum.

De la La Cununi, drumul lui Török merse înspre miazăzi la locul numit Luncani, unde dădu cu ochii de rămășițe de țiglă și cărămidă, de fărîmături de fier ruginit. De aici a ajuns el la cea de a treia fortăreață a sistemului de cetăți, la ruinele de pe Piatra Roșie. Descriindu-le, amintește drumul ce duce în cetate, urmele apeductului. Constată că fortăreața avea o singură intrare către răsărit, iar înspre răsărit și miazănoapte era

înconjurată de cinci ori de o terasă, pe care Török o și măsură. Zidul din jurul intrării, înălțat din piatră obișnuită cu var, este în stare bună de conservare, deși mai nou căutătorii de comori au început și aici să deterioreze ruinele. După materialul, dimensiunile și fasonarea pietrelor cioplite, ale țiglelor și cărămizilor, Török deduce că această cetate s-a construit deodată cu cea de la Grădiște. În schimb, pe vârful dintre cetatea de la Piatra Roșie și valea Apei Orașului, pe locul numit Grădiștea Luncanilor, Török găsi șanțuri de pământ care închid un teren de cca patru iugăre, de forma unui trapez. Locuitorii de pe munte cred despre locul acesta că în vremurile de demult era loc de târg. Török amintește aici și faptul că a mai întilnit asemenea șanțuri vechi de pământ pe muntele Puru învecinat cu Jiul și cu Muntenia, aflat la peste patru mile de Grădiște. Populația pune și aceste șanțuri în legătură cu existența unui vechi loc de târg.

Török nu-și mai continuă drumul în jos de Grădiștea Luncanilor, dar, pe baza informațiilor culese de la cei de prin partea locului, amintește că în pădurile apropiate de satele de mai jos se găsesc în mai multe locuri pietre cioplite asemănătoare, țigle vechi nevătămate și fragmente de cărămizi.

Török, trăgînd concluziile observațiilor făcute la fața locului, a ajuns să-și dea seama de faptul important că ruinele de la Grădiște se integrează într-un sistem defensiv bine gîndit, ale cărui elemente constitutive sînt așezate în mijlocul naturii în așa fel, încît să-și facă reciproc acoperirea față de atacurile neprevăzute ale inamicului și să țină sub control valea Apei Orașului și a Streiului, ba chiar, într-o oarecare măsură, și bazinul Hațegului. În acest sistem fortăreața de la Fețele Albe făcea acoperirea însăși a cetății de la Grădiște și ținea sub observație porțiunea de deasupra Luncanilor din drumul ce ducea pe lîngă Apa Orașului. Garda de la Piatra Roșie stătea în calea înaintării din valea Streiului și pe cursul pîriului Boșorod, putînd observa teritoriul pînă la Deva, iar de la Grădiștea Luncanilor, se putea privi în bazinul Hațegului, pînă în zona Ulpiei Traiana de mai tirziu.

După expunerea tuturor acestor chestiuni, Török încearcă să determine originea ruinelor de la Grădiște. Din denumirea românească „Grădiște“ a Sarmizegetusei de odinioară, și în general a așezărilor mai importante ce s-au distrus, el deduce că și pe acest loc retras de munte trebuia să fi existat cîndva o așezare de mai mari proporții și mai importantă. Relevă că după tradițiile populației românești din jur cetatea de la Grădiște a fost a Craiului Alb, adică a regelui Albaniei (?). Neputînd conta mult pe atare tradiție locală, încercă tot ce putea pentru a descoperi, „originea, numele, zeitățile și templele, diferitele straturi ale populației, administrația, moravurile și obiceiurile“ în orașul de odinioară. Lipsind însă pietre cu inscripții și alte mărturii utilizabile, truda lui nu fu încununată de roade. E drept că printre ruinele de la Fețele Albe văzuse pe una din pietrele cioplite două litere C latine opuse una alteia (CD), slab zgîriate, iar pe alte pietre gravuri asemănătoare unor ciorchini, dar nu

și-a putut da seama de sensul lor. Referitor la originea așezării, a găsit cele mai multe urme cu prilejul primei sale călătorii la Grădiște, iar în raportul din 4 iulie, încercă să facă deducții din bucata de cărămidă cu inscripție și din banii elini găsiți. După Török, acestea lasă să se tragă concluzia că Grădiștea a fost orașul unor romani bogați în comori grecești.

În partea finală a raportului, Török vorbește despre rezultatele de pînă acum ale săpăturilor. Printre descoperiri amintește, în afara celor deja cunoscute, o unealtă de fier asemănătoare unui topor, pe care se vede și locul cozii, precum și fragmente de aramă și alamă. Cît despre continuarea cercetărilor, e de părere că în acest an nu se prea poate face ceva mai de seamă din cauza apropierii timpului mai răcoros și în lipsa pregătirilor necesare. Lucrările ar trebui continuate în interiorul zidurilor, unde s-ar putea să se afle comorile ascunse și obiecte vechi interesante. În interesul cercetărilor sistematice de mai tîrziu Török propune Tezaurariatului ca: 1) Să se întocmească o hartă amănunțită a ruinelor de la Grădiște. 2) Cu ajutorul acesteia și în baza descinderii la fața locului, o comisie, constînd din somități în specialitate, să stabilească, încă în acest an, ordinea desfășurării în continuare a lucrărilor. 3) Dacă e de acord și comisia, să se taie în jurul ruinelor pădurea ce împiedică mersul lucrărilor. 4) De la încetarea lucrărilor pînă la reînceperea lor, ruinele să fie păzite împotriva căutătorilor de comori prin gornici de munte. Török consideră că continuarea săpăturilor este importantă pentru că altfel nu se poate clarifica originea așezării. După părerea lui, această veche colonie, probabil romană, ce se va dezgropa, va fi o mîndrie a țării care a slujit de patrie atîtor popoare ce s-au succedat aici în decursul vremurilor. Monarhul însuși, ca urmaș al împăraților romani, va privi desigur cu bunăvoință faptul că Tezaurariatul dezvăluie cu unele sacrificii, în fața țării și a întregii lumi erudite, acest monument splendid al vremurilor apuse.

Pînă ce însuflețita dare de seamă a lui Török a ajuns, cu obișnuita încetinelă ierarhică, în fața ședinței din 15 septembrie a consiliului Tezaurariatului, vremea s-a făcut mai răcoroasă, iar Aigler a și încetat încercările la Grădiște. Cu toate acestea, argumentarea convingătoare și limpede a temeinicului raport și-a făcut efectul: i-a convins pe birocrații străini, economi ai Camerei Aulice de la Viena, despre necesitatea acestor cercetări și a asigurat astfel săpăturile din anul următor³⁹. Dispoziția cercurilor oficiale a fost influențată favorabil pentru viitoarele cercetări și de faptul că, la începutul lui septembrie, trei lucrători ai hutei din Sibîșel au găsit cîteva monete de aur Lysimachos în apropierea ruinelor de la Grădiște⁴⁰. Aceasta părea să confirme presupunerea anterioară că

³⁹ La începutul lui august 1803, la Viena mai erau de părere „...dass auf die blosse Anzeige entdeckter Ruinen sogleich einen Huttmann mit 10 Arbeitern zur Entblössung der Alterthümer dahin abzusenden überflüssig war...” (Arh. M.Th. 2910/3 august 1803). Referitor la efectul favorabil al raportului lui Török: MOL. Th. Acta gen. 6013/20 oct. 1803.

⁴⁰ Arch. M. Th. 3330/1803, 3814/1803.

și marea cantitate de monete descoperite de Arimie Popa provine de aici și nu de pe Ceata. Continuarea cercetărilor, propusă de Török, părea de acum avantajoasă din punct de vedere material și, prin urmare, necesară, chiar și membrilor străini ai Camerei Aulice, care cîntăreau lucrurile, în primul rînd, din punct de vedere economic. Ei credeau că s-au găsit într-adevăr ruinele unei monetării străvechi, cu însemnatele ei rezerve de aur. Astfel, la sfîrșitul anului 1803, toți erau de acord că la anul trebuie începute cercetări de mari proporții la Grădiște. Președintele Camerei Aulice, Carol Zichy, semnează, la 7 decembrie 1803, ordinul care, referindu-se la raportul lui Török, dispune Tezaurariatului ca de îndată ce se desprîmăvărează să continue cercetările de la Grădiște, întrucît acestea promit rezultate serioase atît din punct de vedere științific, cît și material⁴¹.

După întreruperea săpăturilor și terminarea anchetei, Tezaurariatul a scos de pe ordinea de zi problema Grădiștei pînă la primăvară. Populația din împrejurimi însă nu procedă astfel. Török a dat dispoziții pentru paza ruinelor; dar ce puteau face cîțiva gornici față de masa oamenilor cu imaginația răscolită? Mai de mult, poporul considera că „tot omul găsește ceva, dacă sapă în Grădiște”⁴². Acum, amenința primejdia că „neamțul” îl privează pe omul sărac și de această posibilitate de a-și croi fericirea. Populația satelor din împrejurimi simțea că nu trebuia să scape ultimul prilej pentru cucerirea a ceea ce i se cuvenea, că trebuia să o ia înaintea asupritorilor ei în acapararea comorilor ascunse cu siguranță în muntele Grădiște. Încît abia plecați oamenii lui Aigler, febra căutării de comori s-a aprins din nou în toată zona cu forță primară. Oamenii ieșeau din sate noaptea, pe furiș, și înfruntau, în grupuri de cîte 6—8 persoane, munții ce-și dormeau somnul iernatic. Nici ploile de toamnă, apele mari, drumurile de neumblat, nici frigul năpraznic, nici primejdiile din pădurile pline de fiare nu puteau speria pe iobagii apăsați de sărăcie, în goana lor după „noroc”. Toamna, pînă ce pămîntul înghețat a fost acoperit de o pătură groasă de zăpadă, iar apoi la sfîrșitul iernii, îndată ce începu dezghețul, populația Văii Orașului și a Streiului, ca și cea a bazinului Hațegului, împotriva oricărei interdicții și paze, asalta fără încetare, decisă a face orice, ruinele Grădiștei ce promiteau comori fabuloase. Pe semne că în anul 1804 asprimea iernii a scăzut foarte de vreme, căci la sfîrșitul lui februarie deja pe lîngă ruine, era iarăși lume multă, „de parcă ar fi bilci mare”⁴³.

Ancheta nemiloasă din anul precedent pentru descoperirea comorilor la oameni, ca și alte experiențe amare ale sărăcimii, legate de descoperirea comorilor, au dezvoltat atît de mult solidaritatea populației iobăgești a regiunii, încît nici moșierii și nici autoritățile nu aflară nimic din ce s-a petrecut în munții socotiți inaccesibili iarna. Putem să ne închipuim astfel, cît de mare a fost stupefacția în Sibiu atunci cînd, în seara zilei

⁴¹ MOL. Th. Acta gen. 2/1804.

⁴² Arh. M.Th. 1517/1804. Cf. Arh. M.Th. 98/1804.

⁴³ Arh. M.Th. 1517/1804.

de 30 aprilie 1804, un curier special al administrației din Hunedoara a sosit la Tezaurariat cu un sac conținând 987 bucăți de monete de aur Koson, găsite pe Grădiște, în 24 martie, de trei cărbunari din Sibiușel, respectiv de alți câțiva lucrători, vârsându-i în 25 aprilie „inspectorului pentru fabricarea fierului“ Anton Bögözy care se găsea la Sibiușel⁴⁴. Noua descoperire, de o valoare ce întrecea cu mult suma de zece mii florini, a trebuit să-i convingă pe toți că zvonul despre comoara din ruinele Grădiștei nu era o poveste a țăranilor.

Din raportul lui Bögözy rezulta însă și faptul că țăranii au continuat în stil mare căutarea comorilor în locul legendar, toamna și chiar iarna. Orice întârziere deci putea să aibă ca rezultat risipirea comorilor înainte ca Tezaurariatul să reînceapă săpăturile. De aceea, s-a acționat în mare grabă. Încă în ședința de a doua zi a consiliului, Bethlen a dat dispoziții mobilizând pe toată lumea. Funcționarii au formulat și au trecut pe curat pînă seara tîrziu dispozițiile pe care, imediat după ce au fost terminate, curieri speciali le duceau la locurile de destinație⁴⁵. Cîteva zile mai tîrziu, intendentul de mină pensionar Iosif Molitoris, însărcinat cu conducerea săpăturilor, se și îndrepta spre Grădiște împreună cu 14 mineri de încredere. La începutul lui iunie, acestora li se alătură un ofițer al regimentului de infanterie Splényi, cu 33 soldați, avînd sarcina de a-i ține departe de locul săpăturilor pe căutătorii de comori⁴⁶. În ziua de 5 mai 1804, a început astfel cel de al doilea capitol al săpăturilor de la Grădiște.

SIGISMUND JAKÓ

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES À GRĂDIȘTEA MUNCELULUI EN 1803/1804

(Résumé)

Les recherches archéologiques entreprises en 1803/1804 par la Trésorerie Minière de Transylvanie à Grădiștea Muncelului et dans ses environs sont le prélude des fouilles de vastes proportions exécutées dès 1949, sous la direction de l'académicien C. Daicoviciu, par l'Académie de la République Populaire Roumaine, en vue de mettre au jour le système de fortifications daciques des environs d'Orăștie. Les fouilles de 1803/1804, qui furent poursuivies pendant deux ans, représentent les recherches systématiques les plus anciennes et les plus vastes connues dans l'histoire de l'archéologie de Roumanie jusqu'à cette époque. Ce ne fut qu'après la découverte des monnaies en or Lysimachos, trouvées en quantités considérables

⁴⁴ Despre datele referitoare la căutarea de comori din iarnă și împrejurările noii descoperiri mari ne informează raportul lui Bögözy, care va fi publicat în întregime: Arh. M.Th. 1517/1804.

⁴⁵ Actele ce conțin dispozițiile se găsesc în parte la Cluj (Arh. M.Th. 1518, 1590, 1592/1804). în parte la Budapesta (MOL. Th. Acta gen. 2360, 2468/1804).

⁴⁶ Arh. M. Th. 2798/1804.

par des bergers et des charbonniers, que les spécialistes dirigèrent leur attention sur les ruines des forêts séculaires de cette région. Au cours des recherches destinées à tirer au clair les circonstances dans lesquelles avaient été trouvées les monnaies, Ponori Thewrek Pál découvrit les ruines de Grădiște. A la suite du rapport dressé par ce dernier, la Trésorerie Minière, dont dépendait ce territoire, entrepris des fouilles, dans l'espoir de découvrir de nouveaux trésors. Les rapports dressés par les fonctionnaires préposés à la direction des fouilles, les dessins et les esquisses topographiques permettent de poursuivre avec exactitude l'organisation des travaux, la manière dont ils découlaient et les résultats obtenus. Le résultat le plus important est qu'on a réussi de reconnaître que les ruines des fortifications de la région montagneuse des environs d'Orăștie constituaient les parties d'un système unitaire de défense. Les résultats suscitèrent un vif intérêt parmi les intellectuels de Transylvanie et à la cour de Vienne, et contribuèrent au renouveau des recherches archéologiques en Transylvanie. Le présent mémoire fait partie d'un ouvrage dans lequel l'auteur va publier les rapports originaux et les procès-verbaux des recherches et présenter les circonstances de la découverte des ruines et les fouilles de 1803.